

TEXTY

Darntonův model komunikační sítě a výzkum samizdatu

K PŘEKladu STUDIE „CO JSOU TO DĚJINY SAMIZDATU?“

Eduard Burget — Petra Loučová

[ÚSTAV PRO ČESKOU LITERATURU AV ČR]

Studie britského kulturního historika Gordona Johnstona, jejíž překlad zařazujeme do přítomného tematického čísla, vyšla poprvé v roce 1999 v revue *Social History*, zaměřující se na problematiku sociálních dějin v široké komparativní perspektivě. Jak autor poznamenává ve své poznámce k českému překladu, měl zpočátku jeho zájem o samizdat spíše politickou než čistě odbornou povahu — zajímalo jej především to, do jaké míry samizdat odráží politické změny ve střední a východní Evropě.

Jako metodologická inspirace mu při hledání odpovědi na tyto otázky posloužily výzkumy určující osobnosti dynamicky se rozvíjejícího oboru dějin knihy, amerického historika Roberta Darntona, který se dlouhodobě věnoval teorii komunikačního procesu, respektive tomu, jak se tištěná média podílela na formování společnosti v předrevoluční Francii. Ve svých výzkumech se pak zaměřoval zejména na ilegální knižní produkci, přičemž výsledky svého bádání shrnul v dnes již klasické práci *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France* (1996).

Darntonem navržený model komunikační sítě Johnston využívá a pokouší se jej aplikovat také na oblast ilegálních tisků v prostředí východního bloku, přičemž jeho hlavní inovace Darntonova schématu spočívá ve snaze zohlednit jiné, zvláště nekomerční motivace účastníků samizdatového oběhu, které silně ovlivňovaly plánování toho, co a jak vydat, a v neposlední řadě také vstupovaly do procesu uvažování čtenářů, kteří se rovněž při vyhledávání zakázaného materiálu vystavovali rizikům a sankcím ze strany státní moci.

Proč vlastně překládat sedmnáct let starou studii, jejíž autor se navíc samizdatem soustavně pramenně nezabýval a většinu informací o něm získal prostřednictvím anglických edic a překladů? Domníváme se, že studie „Co jsou to dějiny samizdatu?“ klade otázky a formuluje výzvy, jež před historiky ilegálně šířených tisků dosud stojí a které ve výzkumu (nejen) československého samizdatu dosud nebyly dostatečně reflektovány.

Darntonův komunikační model životního cyklu tištěné knihy může být podle Johnstona vhodný například pro objasnění některých autorských publikačních strategií a ekonomiky samizdatu, které se v českém kontextu zatím ojedinele věnovali Jiří Gruša, Tomáš Vrba či Martin Machovec. Soustavně prozkoumány zatím nebyly otázky týkající se samizdatového čtenářství, respektive sociologie samizdatového čtenáře. Na tato témata ve svých publikacích *Kniha. K teorii a praxi knižní kultury* (2000) a *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After* (2011) poukázala například Jiřina Šmejkalová, jež si povšimla, že samizdatové distribuční a čtenářské sítě zůstávají dosud neprobádány, ačkoli „nebyla cirkulace alternativních textů zdaleka záležitostí několika elitních jedinců, jak se často předpokládá“ (*Kniha*, s. 104). Podnětnost Johnstonovy studie nespočívá jen v rekapitulaci obecných úvah o historii samizdatu či v pojmové reflexi tohoto typu produkce ani v poměrně komplexním pokusu o její typologii, zahrnující dosud opomíjené ineditní projevy, které zůstávají badateli přehlíženy (pornografie, plakáty, poštovní známky aj.). Důležitější je, že pod vlivem Darntonových myšlenek autor upozorňuje na nutnost zabývat se vztahy mezi fungováním samizdatu v centru a regionech, studovat sítě a trajektorie jejich putování i na transnacionální úrovni, jak se o to nedávno pokusila Friederika Kind-Kováčková ve své monografii *Written Here, Published There. How Underground Literature Crossed the Iron Curtain* (srov. recenzi Jiřiny Šmejkalové v přítomném čísle ČL).

Současné práce věnované samizdatu oceňují Johnstonovu studii pro již zmíněnou aplikaci přístupů, které Darnton uplatňoval při výzkumu knižní kultury. Za příklad plodného dialogu s Darntonovu teorií a její Johnstonovou aplikací lze označit studii literárního teoretika Petra Steinera „On Samizdat, Tamizdat, Magnitizdat, and Other Strange Words That Are Difficult to Pronounce“ (*Poetics Today* XXIX, 2008, č. 4, s. 613–628; česky pod názvem „S/T-amizdat“; *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada literárněvědná bohemistická Bohemica litteraria* LVII, 2008, č. II, s. 47–55), v níž autor upozornil na Johnstonovo vymezení tří odlišností podzemní komunikační sítě od běžného životního cyklu knihy, připomněl jeho zájem o ekonomické aspekty samizdatu a zároveň navrhl Johnstonovo uvažování doplnit o obecnější otázku: „Proč se někteří Východoevropané byli ochotni zapojit do činnosti, z nichž mohli jen sotva finančně něčeho nabýt a jež by ve svých důsledcích mohly být pro ně i krajně nepřijemné?“ Podobně k úvahám Gordona Johnstona odkazují i Jan C. Behrends a Thomas Lindenberger v předmluvě ke sborníku *Underground Publishing and the Public Sphere* (2014), kterým programově navazují na tradici kulturněhistorického bádání Roberta Darntona a Rogera Chartiera a důsledně domýšlejí paralely mezi praktikami nezávislého vydavatelství (*underground publishing*) a ústupem starého režimu ve Francii a rozpadem východního bloku. Na to, že Johnstonova studie reprezentuje jeden z příkladů textů z přelomu století, které se zaměřovaly na materialitu

samizdatu, upozorňují také Friederike Kind-Kováčsová a Jessie Labovová, editorky sborníku *Samizdat, Tamizdat and Beyond. Transnational Media During and After Socialism* (2013).

V následující glose k českému překladu své stati Gordon Johnston vzpomíná, že na počátku jeho zájmu o samizdat stál obdiv k mimořádně široké škále samizdatové produkce a že Darntonův pojmový aparát mu nabídl možnost, jak tyto aktivity obecněji uchopit jako komunikační síť a specifický oběh. Právě v tomto bodě zůstává jeho text dodnes inspirativní.

Poznámka pro českého čtenáře

V sedmdesátých a osmdesátých letech jsem hojně sledoval samizdatové texty, které vycházely v anglických překladech. Nakladatelství Penguin zřídilo edici *Writers from the other Europe*, v níž její editor Philip Roth čtenářům představoval spisovatele jako Tadeusz Borowski, Ludvík Vaculík, Tadeusz Konwicki, György Konrád, Milan Kundera, Bohumil Hrabal, Jerzy Andrzejewski nebo Danilo Kiš. Časopisy *Labour Focus on Eastern Europe*, *East European Reporter* a zpravodaj agentury *Palach Press Limited* pravidelně přejímaly ze samizdatu články, které se věnovaly politickému dění. Dostupné byly práce Václava Havla a vzpomínám si také na několik důležitých kritických textů — *Worker in a Worker's State* (1977) Miklóse Harasztiho, knihu *Towards an East European Marxism* (1978), publikovanou pod pseudonymem Marc Rakovski, *Alternativa (The Alternative in Eastern Europe [1977])* Rudolfa Bahra nebo *The Intellectuals on the Way to Class Power* (1979) Györgyho Konráda a Ivána Szelényiho. Tehdy jsem tyto práce nečetl jen jako odborné studie. Zajímalo mě i dosah, náklad a tematický obsah samizdatu, a také reakce státu na jeho šíření — to vše představovalo barometr společenských a politických změn napříč střední a východní Evropou. V osmdesátých a devadesátých letech jsem se při návštěvách Československa a Maďarska setkal se samizdatovými vydavateli, autory i čtenáři. Teprve tehdy jsem docenil šíři a složitost toho, nač jsem později v návaznosti na Roberta Darntona začal nahlížet jako na komunikační síť nebo oběh. Tento vzhled do problému a možnosti, které nabízel při srovnávání produkce a recepce samizdatových materiálů včetně jejich překladů, globálního dopadu a vlivu, mne na konci devadesátých let přivedly k sepsání článku „Co jsou to dějiny samizdatu?“. Vždycky jsem doufal, že se tento můj text jednou stane východiskem pro rozsáhlejší komparativní studii, ale vinou mých jazykových omezení a také kvůli nedostatku finanční podpory k tomu nakonec nedošlo. Podobný projekt by byl nicméně velmi záslužný a bude mi velkým potěšením, až ho někdo uskuteční.

Gordon Johnston